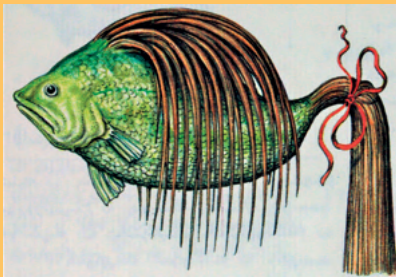

p. 5 Woord vooraf

Het museum draait weer op volle toeren. Tentoonstellingen zijn geopend, nieuwe projecten worden opgestart, we werken weer op kantoor en in het museum horen we de enthousiaste stemmen van de vele basisschoolleerlingen. Het voelt bijna als vanouds. Helaas merken we dat een deel van de bezoekers de weg naar het museum nog niet teruggevonden heeft.

p. 13 Familietentoonstelling BoekenZOO

Voor de tentoonstelling 'BoekenZOO' put het museum uit zijn rijke collectie geïllustreerde boeken, van middeleeuwse bestiaaria en oude drukken tot moderne kunstenaarsboeken en kinderboeken. In de tot dierentuin omgevormde tentoonstellingsruimten komen bezoekers talloze oude, nieuwe, echte en fabeldieren tegen.

p. 14-15 Aanwinsten

Rickey Tax bespreekt drie bijzondere aanwinsten. Als eerste het prachtige *Fra Luca de Pacioli*, waaraan Bruce Rogers (1870-1950), 'America's typographic playboy' als ontwerper meewerkte. Als tweede het *Burgerlijk Etsboek* waar Joke Blok twintig jaar aan werkte. Tot slot ontwerpmateriaal en foto's voor een nooit uitgevoerd Kwadraatblad ontworpen door de fotograaf Ed van der Elsen.

Uniek oorlogsalbum Cees Bantzing

FOTOGRAF ONBEKEND

Cees Bantzing in het trapgat naar de zolder van ANDO, 1942

Anne-Rose Mater-Bantzing schonk begin dit jaar het album *In Nieuwe Haven* aan Huis van het boek. Het is een uniek document met tientallen tekeningen en teksten die haar vader Cees Bantzing heeft gemaakt en verzameld in Den Haag. Daar was in de Tweede Wereldoorlog de clandestiene uitgeverij De Mansarde Pers gevestigd.

Cees Bantzing (1914-1985) was mijn vader. Zijn hele leven draaide om tekenen. Hij zei ooit: 'Het is verrukkelijk om je leven zo vol te krabbelen. Het enige dat ik nodig heb, is een potlood en een leeg blad papier. De rest vul ik zelf in.' Op 2 mei 1936 debuteerde hij als illustrator in *De Groene Amsterdammer* bij het verhaal 'Een nieuw begin' van Bordewijk. Hij zei over zijn keuze om illustrator en tekenend journalist te worden: 'Ik heb liever dat mensen zien wat ik doe en dat ik er mijn brood mee verdien dan dat ik in een ivoren toren voor mezelf mooie dingetjes zit te scheppen.' Hij heeft daarnaast ook altijd vrij werk gemaakt.

In de eerste oorlogsjaren was de financiële nood voor Cees Bantzing en zijn eerste vrouw Coby zo hoog dat hij zich richtte tot het Departement van Voorlichting en Kunsten. Hij schreef op 31 januari 1941: 'Kunt U mij wellicht helpen aan werkgelegenheid? Ik maak wandschilderingen en tekenwerk.' En later: 'Het is zoo hopeloos allemaal, mijn laatste opgespaarde geld is op en ik weet geen uitweg meer.' Op 25 maart 1941 schreef hij als postscriptum: 'lid Nationaal Socialistische Beweging stb.nummer 120358', zonder daar een

Interieur, aquarel, 15-8 1943

persoonlijk voornaamwoord of een werkwoord aan vuil te maken. Wellicht dacht hij dat hij aan opdrachten kon komen door te schermen met het lidmaatschap van de NSB.

Na zijn dood ontdekte ik bij het Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (N.I.O.D.) dat mijn vader lid was van 8 december 1940 tot 26 juni 1941. Hij realiseerde zich na ruim een half jaar dat het een vergissing was. Hij zegde zijn lidmaatschap officieel op vier dagen nadat de Duitse troepen Rusland hadden aangevallen. Twee jaar later maakte hij zijn dwaling ruimschoots goed door met gelijkgestemden in Den Haag de Mansarde Pers op te richten. Hij heeft nooit iemand over het NSB-lidmaatschap verteld. Ook niet mijn moeder Jetty Paerl, bekend als 'Jetje van Radio Oranje' en sinds begin jaren vijftig van de vorige eeuw zijn tweede grote liefde.

In 1943 verhuisden Cees en Coby Bantzinger naar Den Haag. Op Nieuwe Havenstraat 58 hield hij zich op zolder bij drukkerij ANDO schuil voor de Arbeitseinsatz. Op 9 juni 1943 richtten Cees Bantzinger, de uitgever Bert Bakker en de drukker Fokko Tamminga – eigenaar van ANDO en drukker van onder meer de illegale kranten *Het Parool* en *Vrij Nederland* – de Mansarde Pers op, een clandestiene uitgeverij van bibliofiele dichtbundels. In 1983 interviewde

Een onbekende bezoeker, later dominee Koopmans, bekijkt naakttekeningen, aquarel, 11-8 1943

Lisette Lewin Bantzinger over de Mansarde Pers voor haar boek *Het Clandestiene Boek – 1940-1945*. Hij vertelde haar over 'die rottijd', maar ook over 'de zolder, waar eendracht en gezelligheid heerste en waar veel werd gelachen'. Die zolder werd een ontmoetingsplek voor dichters, schrijvers en andere vrije geesten, zoals Bertus Aafjes, Gerrit Achterberg, Ed. Hoornik, Leonhard Huizinga, Bordewijk, Bob Wallagh, Ton Lutz en Ton Kuyl.

Dankzij Cees Bantzinger is een uniek document bewaard gebleven, dat de Mansarde Pers en zijn illustere bezoekers memoreert. De tekenaar vroeg elke bezoeker – van zijn jongste 'broertje' Sjef tot de schrijver Bordewijk – om iets te schrijven op mooi papier van 33 bij 25 centimeter. Dit resulteerde in een verzameling gedichten, tekeningen, citaten en handtekeningen. Zoals een cartooneske prent die mijn vader maakte van een man zonder hoofd die naakttekeningen bekijkt. Eronder staat 'een onbekende bezoeker'; later is toegevoegd 'dominee Koopman'. Bantzinger liet alle bladen na de bevrijding binden tot een fraai album met alle gedichten, citaten en tientallen sfeervolle, originele aquarellen van het huiselijke leven op zolder, zoals 'ons keuken', Coby Bantzinger met een pannetje op schoot en drankgelagen met de schilder Nico G. Berkhout die uit volle borst 'Che bella cosa' na jurnata 'e sole' – beter bekend als 'O sole mio' – zingt (de titel van de aria staat erbij vermeld).

Het boekwerk bevat handgeschreven en gesigioneerde gedichten van onder anderen Achterberg, Aafjes en Hoornik. Ook eerder genoemd gedicht ‘Geboortebericht’ van Bert Bakker, waarmee de Mansarde Pers werd opgericht:

‘Een uur tevoren voorspoedig geboren
voor proza en vers
het plan van de pers
de naam is Mansarde,
symbool van de garde
van vurige stichters
(geen schrijvers, geen dichters),
die aanstonds wil toonen
het nauwe het schoone
verband, zoals ’t hoort tusschen ’t beeld en het woord.’

Een van mijn favoriete gedichten is van Bertus Aafjes, die op 15 juli 1943 – de 29ste verjaardag van mijn vader – het gedicht ‘Iedere dag’ opschreef en ondertekende:

‘Iedere dag vrees ik de dag ophanden
Iedere dag vloek ik de tyrannie
Iedere dag haat ik de dwingelanden
Iedere dag. Er gaat geen dag voorbij
Iedere dag verdubbelt zich uw schande
O Nederland, gij schoonste land der landen
Iedere dag, maar één dag raakt gij vrij.’

Na de bevrijding ging Cees Bantzinger, terug in Amsterdam, werken voor *Vrij Nederland*, *Het Parool*, het literaire tijdschrift *Mandril* en was hij van 1948 tot zijn pensioen in 1979 – met Eppo Doeve en Jo Spier – een van de vaste tekenaars van Elsevier. Begin 1985 vond de historicus Adriaan Venema als voorbereiding voor zijn boek *De Kunsthandel in Nederland 1940-1945* in het N.I.O.D. de brieven die Bantzinger in 1940 en 1941 had geschreven aan het Departement van Voorlichting en Kunsten; ook de brief met het NSB-lidmaatschap. Dit verbaasde Venema. Hij wist dat de tekenaar mede-oprichter was van de Mansarde Pers. Hij belde hem eind januari 1985 om opheldering te vragen. Bantzinger gaf volmondig en zonder aarzeling toe dat de brieven door hem waren geschreven. Hij was danig aangeslagen over het feit dat na al die jaren bekend zou worden dat hij kortstondig lid was geweest van de NSB. Hij had er nog steeds met niemand over gesproken.

Van het telefoongesprek bestaat een bandopname, die Venema mij na de dood van Cees Bantzinger heeft gegeven. Op deze bandopname zegt mijn vader: ‘Ik heb met dit geheim mijn hele leven geleefd. Soms dacht ik:

het komt dichterbij. Nou, dat is dus vandaag gebeurd.’ Venema zegt verzachtend dat mijn vader later in de oorlog veel goede dingen had gedaan. Bantzinger: ‘Jawel, ik heb met Bert Bakker in Den Haag die illegale uitgaven gemaakt. Toen dacht ik wel eens: je zou eens moeten weten...’ Hij beëindigt het telefoongesprek aldus: ‘Dit heb ik mijn hele leven mee moeten sjuouwen. Onderin weliswaar, maar toch. Nou ja, er is niks aan te doen. Ajuu.’ Ruim een week later, op 5 februari 1985, pleegde mijn vader zelfmoord. Na zijn wanhoopsdaad zei Simon Carmiggelt tegen mijn moeder en mij: ‘Cees dacht in de oorlog precies als wij.’

Na zijn dood zijn meer dan duizend toneeltekeningen opgenomen bij Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Zijn schrijversportretten gingen naar het Literatuurmuseum Den Haag, het Prentenkabinet van het Rijksmuseum in Amsterdam nam tientallen tekeningen en schetsboeken in de collectie op. Alle illustraties voor Elsevier gingen naar het Persmuseum (nu de perscollectie van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid). En nu heb ik *In Nieuwe Haven* geschonken aan Huis van het boek. Het stond jarenlang ‘gewoon’ in mijn boekenkast. Soms bladerde ik erin, mijmerend. Nadat ik het had afgestaan, voelde het onwennig dat ik het dierbaarste bezit van mijn vader had weggegeven. Maar het voelt vooral goed dat het thuis is bij Huis van het boek. Daar wordt het voor altijd bewaard en daar blijft het voor iedereen beschikbaar. Ook voor mij, als ik nog eens wil mijmeren.

Anne-Rose Mater-Bantzinger

Agenda

Kijk voor de meest recente gegevens op www.huisvanhetboek.nl of abonneer u op onze maandelijkse digitale nieuwsbrief (klik op Aanmelden nieuwsbrief op de homepage).

Tentoonstellingen

TENTOONSTELLINGEN BEL-ETAGE

- **Verlengd t/m 6 juni 2022: 'Groeten uit de Oriënt'**
Onderwerp van 'Groeten uit de Oriënt' is de westerse fascinatie voor de oosterse wereld, zoals die is terug te vinden in boeken, affiches, foto's en interviews.
- **21 juni t/m 18 september 2022: Familietentoonstelling 'BoekenZOO'**
Dierentekeningen in oude en nieuwe boeken geven de blik van mensen op dieren weer. Zo vervullen de tekeningen verschillende functies: om te leren over dieren in verre landen, als symbool voor menselijke eigenschappen of gewoon als mooie en grappige versiering. Ook dienen dieren als metafoor, zowel in religieuze boeken als in kinderboeken. Bezoekers lopen langs verschillende dieren in ruimtes die tot dierentuin zijn omgevormd. Ze gaan zelf op safari en geven tot slot hun zelfgemaakte dier een plek in de laatste zaal. Voor deze tentoonstelling put het museum uit zijn rijke collectie geïllustreerde boeken, van middeleeuwse bestiaaria tot moderne kunstenaarsboeken.
- **8 oktober 2022 t/m 5 maart 2023: 'Ruud de Wild. Songbook'**
Deze tentoonstelling is verschoven naar het najaar van 2022. Kunt u niet wachten? Ga dan alvast online met dj Ruud de Wild op reis langs de mooiste Nederlandse liedboeken. Blader door zijn online 'songbook' en geniet van fragmenten van oude en nieuwe, bekende en onbekende liedjes. Kijk op: <https://ruuddewildsongbook.nl/>

PRESENTATIE SOUTERRAIN

- **21 juni t/m 18 september 2022: Kleine fototentoonstelling 'Haagsche Dierentuin'**
Tachtig jaar lang, van 1863 tot 1943, had Huis van het boek een bijzondere overbuurman: de Haagsche Dierentuin. Tijdens de oorlog werden de meeste dieren bij andere dierentuinen ondergebracht. Het hoofdgebouw van de dierentuin, het Moorse Paleis, hield stand tot 1968 toen het plaats moest maken voor de bouw van het Provinciehuis.

Zomervakantie

- **Beestenbende in Huis van het boek**
Dinsdag en donderdag in de zomervakantie van 12.00-13.30 uur en 14.30-16.00 uur. Reserveren is verplicht via de website: www.huisvanhetboek.nl. Prijs € 11,50 zonder Vakantiepas, € 8,50 met VakantiePas (inclusief museumentree)

Huis van het boek zit vol met dieren deze zomer!

Eeuwenoude neushoorns, enge gorilla's, grote olifanten, kleurrijke vissen en piepkleine insecten. Wees niet bang, ze zijn van papier. Elke dinsdag en donderdag is het Rare Dierendag en kun je zelf je eigen rare dier knippen, plakken, en schilderen. Wat ga jij maken? een kroko-olie-pad, een nijl-drome-fant of een tij-mug-vis?

WEEKEND

- **Elk weekend van 12:00 - 16:30 uur: Open scriptorium en drukkerij**
Het scriptorium en de drukkerij zijn in de zomerperiode gesloten. De laatste activiteiten in het scriptorium en op de drukkerij zijn in het weekend van 25 juni en 26 juni. Deze weekendactiviteiten gaan vanaf 3 september weer van start.

Museumwinkel

In de museumwinkel zijn nieuwe producten te vinden. O.a. brillenkokers, boekenleggers, sleutelhangers, magneten, allemaal voorzien van details van afbeeldingen van twee van de topstukken van het museum: de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant en het prachtig gedecoreerde Réveillonbehang van omstreeks 1788.

Ook te koop is *De couturedoos. Van Krimpen-vondsten voor Huis van het Boek*, geschreven door Paul Snijders en Marieke van Delft. Uitgave Stichting Vrienden Museum Meermanno. Prijs: € 10,-

- **8 oktober Museumnacht Den Haag**
Huis van het boek doet ook dit jaar weer mee met de Museumnacht met zoals altijd veel activiteiten, muziek en een bar in de tuin.

Woord vooraf

Beste boekenvrienden,

Het museum draait weer op volle toeren.

Tentoonstellingen zijn geopend, nieuwe projecten worden opgestart, we werken weer op kantoor en in het museum horen we de enthousiaste stemmen van de vele basisschoolleerlingen. Vlak na de heropening in januari kwam zelfs de wethouder Robert van Asten het museum een hart onder de riem steken met een bezoek aan de tentoonstelling 'Groeten uit de Oriënt'. Het voelt bijna als vanouds. Helaas merken we dat een deel van de bezoekers de weg naar het museum nog niet teruggevonden heeft. U heeft dit ongetwijfeld ook gehoord of gelezen over andere musea en culturele instellingen. Dit zorgt ervoor dat we het financieel niet gemakkelijk hebben op dit moment. Uw steun is dus hard nodig en wordt zeer op prijs gesteld. Gelukkig hebben we in de afgelopen jaren veel bijdragen en steunbetuigingen van de Vrienden en andere donateurs mogen ontvangen.

Met de bijdragen van de Vrienden en de welwillende medewerking van het Huygens Instituut konden we in de laatste vier maanden van vorig jaar een belangrijk deel van onze collectie digitaliseren. Dit resulteerde in 13.000 scans van onder andere 50 handschriften (9de t/m 16de eeuw), 106 handschriftfragmenten, enige blokboeken, incunabelen en unieke incunabelfragmenten. En tevens 151 autografen en enige stukken uit de moderne collectie, waaronder het recent geschonken In Nieuwe Haven. Ook konden we nieuwe foto's van de Rijmbijbel (1332) laten maken. De oude foto's waren alweer ruim vijftien jaar oud en de techniek is ondertussen sterk verbeterd. Onder de gedigitaliseerde autografen zijn brieven en documenten van o.a. Johan van Oldenbarnevelt, Casparus Barlaeus, Johan de Witt, Willem van Oranje, Lodewijk Napoleon en Johann Wolfgang von Goethe. De stukken worden beschikbaar gesteld via de online catalogus van het museum. Hierdoor kunnen we deze unieke objecten delen met geïnteresseerden uit de hele wereld.

Het bestaan van de Stichting Vrienden is van groot belang voor het museum. Dankzij de stichting kunnen wij onze moderne collectie aanvullen met nieuwe aankopen en zijn we in staat digitaliseringsprojecten uit te voeren. Jammer genoeg zien wij het ledenaantal al een aantal jaar gestaag dalen. Samen met de bestuursleden van de Vrienden willen we het tij graag keren. We zullen samen acties ontwikkelen om het aantal leden te

verhogen. Ik wil u ook graag vragen om ons te helpen, door als ambassadeur voor ons op te treden en zoveel mogelijk mensen over ons en de Vrienden te vertellen. Samen kunnen we er vast voor zorgen dat het ledenaantal weer groeit.

Ondertussen werken wij aan de zomertentoonstelling 'BoekenZOO', een vrolijke, leerzame familie-tentoonstelling waarin u kennismaakt met de vele dierenboeken uit onze collectie. En dan is het op 8 oktober eindelijk tijd voor de tentoonstelling 'Ruud de Wild, Songbook'. Deze tentoonstelling zou eind maart 2020 openen. U weet wat er toen gebeurde: corona gooide roet in het eten. In deze prachtige tentoonstelling met veel bijzondere boeken en muziekfragmenten neemt radio dj Ruud de Wild u mee op een tocht langs de mooiste liedboeken uit Nederland.

Ik wens u veel leesplezier met dit nieuwe nummer van Leeslint waarin weer veel te lezen is over het museum en zijn prachtige collectie.

Sandra Bechtholt

'Noach in de ark' uit de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant, 1332

Belicht en bewaard

Studenten op bezoek

In november 2021 bracht ontwerp- en communicatiebureau Alleburen een bezoek aan het museum. Dit bureau biedt plek aan mensen die het via de reguliere wegen (nog) niet lukt om in de creatieve sector werk te krijgen. De deelnemers begonnen samen met ontwerper/begeleider Josse Hermsen met een rondleiding door het museum. Daarna kregen ze ruim de gelegenheid zich door de prachtige selectie Best Verzorgde Boeken vanaf 1986 te laten inspireren. Die is door de CPNB als handbibliotheek in bruikleen aan het museum gegeven.

In de module 'Manuscript en Miniatuur. Boekdecoratie in de Middeleeuwen', onderdeel van de Masters Geschiedenis,

Kunstgeschiedenis en Boekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam, is de kennismaking van studenten met originele handschriften essentieel. In januari konden de studenten een eigen onderzoek naar een handschrift uit de collectie doen. Op 18 maart gaf Rickey Tax een introductie op het museum en de collectie.

Aansluitend gaven dr. Esther Mulders en prof. dr. Claudine Chavannes-Mazel een toelichting op een aantal topstukken uit de handschriftencollectie, waaronder de Bible historiale, een handschrift dat in 1372 door Jean de Vaudetar werd aangeboden aan de Franse koning Charles V. De beroemde openingsminiatur van dit handschrift werd in 1371 geschilderd door de

hofschilder Jean Bondol uit Brugge. Interessant was ook de toelichting van dr. Mulders bij de *Roman de la Rose* van Guillaume de Lorris en Jean de Meung en de keuzes die werden gemaakt bij de verlichting van deze beroemde tekst.

Op 23 maart jl. bezocht wederom een groep studenten Nederlands en Geschiedenis van de Hogeschool Rotterdam het museum. Na een workshop 'Schrijven als een monnik' door docente Lies Brilleman kreeg de groep een rondleiding, waarbij ook een aantal boeken op de hand werden getoond. Het hoogtepunt voor de studenten was natuurlijk de Rijmbijbel van Jacob van Maerlant uit 1332.

Een yogales tussen de boeken

Verschillende theaters en museum protesteerden op 19 januari jl. op ludieke wijze tegen de manier waarop de overheid in de coronacrisis met de culturele sector omging. De winkels en contactberoepen konden weer aan de slag. Toch mochten

de theaters en musea nog steeds niet open. Uit onderzoek was al gebleken dat er nauwelijks tot geen besmettingen met het coronavirus waren geweest in de sector. De laatste sluiting duurde van 19 december 2021 t/m 26 januari 2022. Vanaf

die datum mocht de sector weer gedeeltelijk op. Er golden toen nog forse beperkingen voor het bezoek. Die werden per 18 februari grotendeels opgeheven. Dit alles leidde uiteraard tot grote problemen voor de sector die tot op de dag van vandaag voelbaar zijn. De theatersector nam het voortouw en zette een actie op waarbij mensen zich konden laten knippen in een theater waar een artiest optrad. De Nederlandse Museum-vereniging organiseerde daarom De Museum-Gym-actie, waaraan vele musea hebben meegedaan. Ook Huis van het boek deed mee met een gratis yogales door de Haagse yoga-instructeur Inge Benjert.

Met inachtneming van alle geldende coronamaatregelen was voor even het museum weer open voor publiek. Tussen de vitrines en de boekenkasten deden de bezoekers mee aan een wel zeer bijzondere yogales.

Letterontwerper en docent Gerrit Noordzij overleden

Op 17 maart jl. overleed op bijna 91-jarige leeftijd Gerrit Noordzij, letterontwerper en gedurende dertig jaar docent grafische vormgeving aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten (KABK). Ter ere van zijn grote verdiensten voor het vak letterontwerp werd in 1996 de Gerrit Noordzijprijs ingesteld, een samenwerking van Huis van het boek (toen nog Museum Meermanno), de KABK en de dr. P.A. Tiele-Stichting. De prijs werd de eerste keer aan Noordzij zelf uitgereikt. Ter gelegenheid daarvan organiseerden het museum en de KABK een tentoonstelling rond zijn werk in het gebouw van de Academie, omdat het museum een grote verbouwing onderging. Noordzij legde zijn visie op het lettertekenen vast in het in vele talen vertaalde *De streek, de theorie van het schrift* uit 1985. Het boek vormt 'de praktische en theoretische basis voor de masteropleiding Type and media,' aldus Erik van Blokland (hoofd van die opleiding aan de KABK). Noordzij was behalve letterontwerper en docent, ontwerper van boeken, munten en postzegels en kalligraaf. 'Als klein kind begonnen met het natekenen van letters uit de krant, als schoolverlater gaan werken bij een boekbinder, als dienstplichtig soldaat letters getekend en meegewerkt aan een tentoonstelling in Parijs waar Nederland nachtkijkers van Philips liet zien en begin jaren vijftig binnengelopen bij uitgeverij

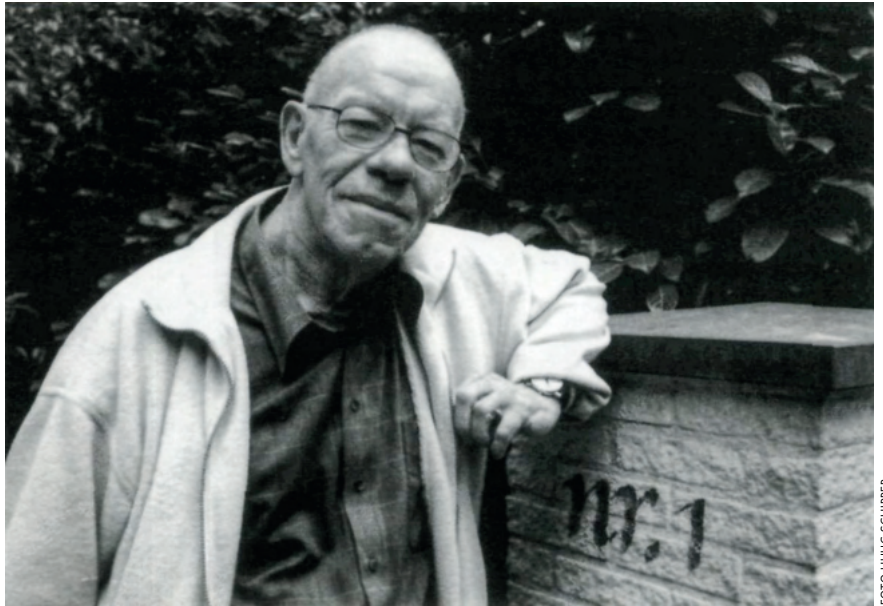

FOTO HUUC SCHIPPER

Stols.' Zo schetste Noordzij het begin van zijn carrière in het interview dat we in 2006 met hem hadden voor *Leeslint*. De rest is geschiedenis.

In hetzelfde interview vertelde Noordzij over zijn rol bij de aankoop van de ontwerptekeningen van Jan van Krimpen voor Museum van het boek, zoals het museum toen nog heette. Bij de bezichtiging van de tentoonstelling in 1967 over Jan van Krimpen aldaar hoorde hij dat de tekeningen hoogstwaarschijnlijk naar het buitenland verkocht zouden worden.

Noordzij schrok daar zo van dat hij een brief schreef aan oud-staatssecretaris voor cultuur C. Egas over het belang van de tekeningen voor Nederland. Ook liet hij zich over de kwestie uit in een interview in *De Groene Amsterdammer*. De tekeningen van Jan van Krimpen bleven uiteindelijk in Nederland. Ze werden gekocht door de Koninklijke Bibliotheek en belandden zodoende in het museum. Alleen daarvoor al mag Huis van het boek hem zeer dankbaar zijn.

Podcast 'Groeten uit de Oriënt' met Thana Farooq

Vanessa Lambrecht en Quinty Hendrix van Het Grote Midden Oosten Platform maakten een podcast naar aanleiding van de tentoonstelling 'Groeten uit de Oriënt'. Het Grote Midden Oosten Platform wil het beeld van het Midden-Oosten nuanceren en humaniseren. Het platform bestaat uit vele deskundigen die zich allemaal inzetten voor dit doel. Een doel dat prachtig aansluit bij de doelstellingen van het museum om de maatschappelijke invloed van boeken te tonen. In het geval van de tentoonstelling 'Groeten uit de Oriënt' de invloed op de beeldvorming rond de Oriënt. Zij liepen met fotografe Thana Farooq door de tentoonstelling en

vroegen om haar reactie. In de podcast is haar verrassende kijk op de stereotiepe westerse beelden van het Oosten te beluisteren. Zelfs groeide op met stereotypen van het Midden-Oosten die allemaal te maken hadden met oorlog, geweld en armoede. De verhalen en de mooie, vrolijke stereotypen die zij aantroef in de tentoonstelling waren voor haar bijna een verademing. Zij vindt het kijken naar stereotypen erg belangrijk. Het waren de stereotiepe beelden rond haar geboorteland Jemen die haar ertoe brachten haar eigen beelden te maken. Zij ziet stereotypen als belangrijke aanleiding om vragen te stellen, erover te praten en

ervan te leren. Reden voor het museum om haar en haar fotografiestudenten van de KABK uit te nodigen voor een bezoek aan de tentoonstelling. Dit bezoek vond plaats op 6 april jl. en het praten met de studenten leverde interessante gesprekken en weer nieuwe inzichten op over beeldvorming.

De podcast waarin ook fragmenten van de vijf interviews met Kader Abdolah, Hassnae Bouazza, Shervin Nekuee en Mirjam Shatanawi zijn opgenomen, is te beluisteren via: <https://www.hetgrotemiddenoostenplatform.nl/podcast/>

Tijdcapsules van papier

Een interview met Ton Martens

Wie op zondag de trap opgaat naar de museumdrukkerij van Huis van het boek kan daar beeldend kunstenaar Ton Martens (1946) tegen het lijf lopen. De zelf gekroonde ‘zondagsdrukker’ gebruikt deze plek als zijn zondagse werkpaleis. De handdrukkers staan ter beschikking van hem en afwisselend negen andere grafische vormgevers en margedrukkers. Doel van het museum is dat de drukkers hun kennis en vakmanschap delen met bezoekers. Nieuwsgierig geworden naar Martens’ werkzaamheden voor het museum, vroeg ik hem naar zijn inspiratiebronnen, grafische technieken en kunstprojecten.

Ton Martens werkt aan het Kleurproject in de museumdrukkerij, op de achtergrond collega-zondagsdrukker Jaap Andela (foto coll. Ton Martens).

Sporen uit het verleden

‘Centraal staat het contact met het verleden. Achteraf realiseer ik me dat ik als kind al gefascineerd was door de geschiedenis. Ik spitte in de tuin en vond aardewerkpotten met vinger- en nagelafdrukken erin. Dat maakte een onuitwisbare indruk op me: een object van zo’n tweeduizend jaar oud – vertelde mijn vader me, waarschijnlijk Germaans – dat ik dan na zoveel jaar vasthield. Dat vond ik een soort magie: je hebt een direct contact met het verre verleden.’

Als kunstenaar probeert Martens deze ‘sporen’ uit vroegere tijden vast te leggen door middel van frottage-techniek, vooral bekend geworden door de collages van de Duitse kunstenaar Max Ernst. ‘Frottage is een techniek waarbij je op een oppervlakte met een zeker reliëf een stuk papier legt en daar met krijt overheen gaat, zodat je een afdruk, een afwrijfsel, krijgt van wat eronder zit. Deze techniek heb ik vaker toegepast, bijvoorbeeld bij de negentiende-eeuwse Watertoren van Dordrecht die in 2007 is omgebouwd tot

hotel-restaurant Villa Augustus. Ik kwam op het idee om een frottage te maken van het waterbakreservoir, vlak voor het tot hotelkamers werd omgebouwd. Als je dan die frottagevellen uitlegt, heb je heel letterlijk het oppervlak waar honderd jaar lang het water op gedrukt heeft dat Dordrecht van water heeft voorzien. Een deel van deze frottages, grote en kleinere, is gebruikt in de kamers.’

Een papieren monument

Frottage bracht Martens ook naar het buitenland. Zo maakte hij twee werkreizen naar Kobe in Japan. In 1995 bezocht hij het gebied dat door een aardbeving was verwoest en documenteerde hij hoe de natuur ingreep in ons ‘menselijke bestaan’. Twee jaar later keerde hij terug en maakte hij een frottage van een betonnen muur van een dagmarkt uit 1927. Deze muur had niet alleen de Amerikaanse bombardementen in 1945 doorstaan maar ook de aardbeving van 1995. Toch besloot het stadsbestuur om de muur te slopen en er huizen neer te zetten. Martens stelde voor om de muur eerst in zijn geheel op papier vast te leggen. Dit resulteerde in ‘The Paper Monument of The Wall of Nagata-ku’, een werkstuk van 15,2 meter breed en 8,4 meter hoog. ‘Het unieke van frottage is dat je het overal in de wereld kunt maken en toch hier in Nederland kunt laten zien. Het is een afdruk van een specifieke plek op de wereld in een specifieke tijd, die je kunt meenemen naar een heel andere locatie. Je hebt een soort tijdscapsule van hoe het ooit was, een documentatie van een plek die nu niet meer bestaat. Dat maakt het zo bijzonder.

Ik ontmoette in Kobe een vrouw die door de aardbeving haar dochter en huis verloren had. Een hele dramatische plek voor haar. Toen ik haar vroeg of ze het goed vond als ik de vloer van haar woning zou frotteren, antwoordde ze dat ze daar heel blij mee was. Ze vertelde me: “Mijn dochter zweeft om deze plek heen. Als jij het afwrijft en exposeert op andere plekken, dan kan zij eindelijk loskomen van deze locatie.” Zo vertaalde zij dat.’

Drukkers op zolder

Naast frottages houdt Martens zich bezig met drukwerk. In Huis van het Boek maakt hij gebruik van de Korrex-proefpers.

‘Op de museumzolder staat een Korrex-proefpers uit 1963, vergelijkbaar met de pers waarop ik heb leren drukken op de academie. Thomas Gravemaker heeft die pers helemaal gerestaureerd. Het museum vroeg

had ik alleen rode tekst en dacht ik, ja, daar moet iets bij eigenlijk. En kwam ik op het idee om steeltjes van trostomaten te fotograferen en over de letters heen te drukken, om het op die manier een extra laag te geven. Hiervoor gebruikte ik een risograaf, een Japanse drukmachine die werkt volgens een soort stenciltechniek.’

Wat staat er nog meer op de planning, nu het Kleurproject is afgerond? Martens is altijd met van alles bezig en heeft op dit moment nog geen duidelijk nieuw plan voor ogen:

‘Ik pretendeer geen “superdrukker” te zijn, maar ik vind het leuk om hier zo nu en dan op een zondag te experimenteren en bezoekers te informeren. En dat is de charme van handwerk hè, het hoeft niet perfect te zijn. Het gaat uiteindelijk om het spelen.’

Thom van Leuveren

Een prent van Martens, gedrukt n.a.v. een gedicht van de Zeeuwse schrijver J.C. van Schagen (1891–1985).

ons, vrijwillige drukkers, om hier ’s zondags te komen werken, om het museumpubliek te laten zien en te vertellen hoe een drukkerij en zo’n pers in het bijzonder functioneren.’

Een Korrex-proefpers is bedoeld om handmatig proefafdrukken te maken van gezette teksten en/of drukvormen. Het is een hoogdruktechniek, waarbij de drukinkt op de verhoogde gedeelten van de drukvorm wordt aangebracht en afgedrukt.

‘Je begint met “inlopers”: als je gaat drukken dan moet je eerst op kleur komen. Dit betekent dat de eerste vellen meestal een beetje mislukt zijn, net als met pannenkoeken bakken. Voor elke kleur die je wilt drukken, heb je een nieuwe drukgang nodig. En bij irisdruk, wat ik ook vaak gebruik, vloeien meerdere kleuren tijdens één drukgang in elkaar over. Als ik de inktrollen aan de ene kant met rood ininkt en aan de andere kant met blauw, dan vindt er een vermenging plaats. De inkt krijgt het museum trouwens van drukkers die potten overhebben of hebben besloten ermee op te houden, zoals drukkerij ANDO in 2017.’

Drukwerk in de Marge

Martens is lid van Drukwerk in de Marge, de stichting die mensen verenigt die geïnteresseerd zijn in drukken en uitgeven van publicaties.

‘Twee leden van deze stichting, Jan en Paulien Klerken van de acerPERS, hebben dertig margedrukkers gevraagd om een katern te drukken van acht pagina’s. Elke deelnemer kiest een specifieke kleur. De oplage van elk katern is veertig stuks, waar Jan en Paulien vervolgens veertig boeken van laten binden.

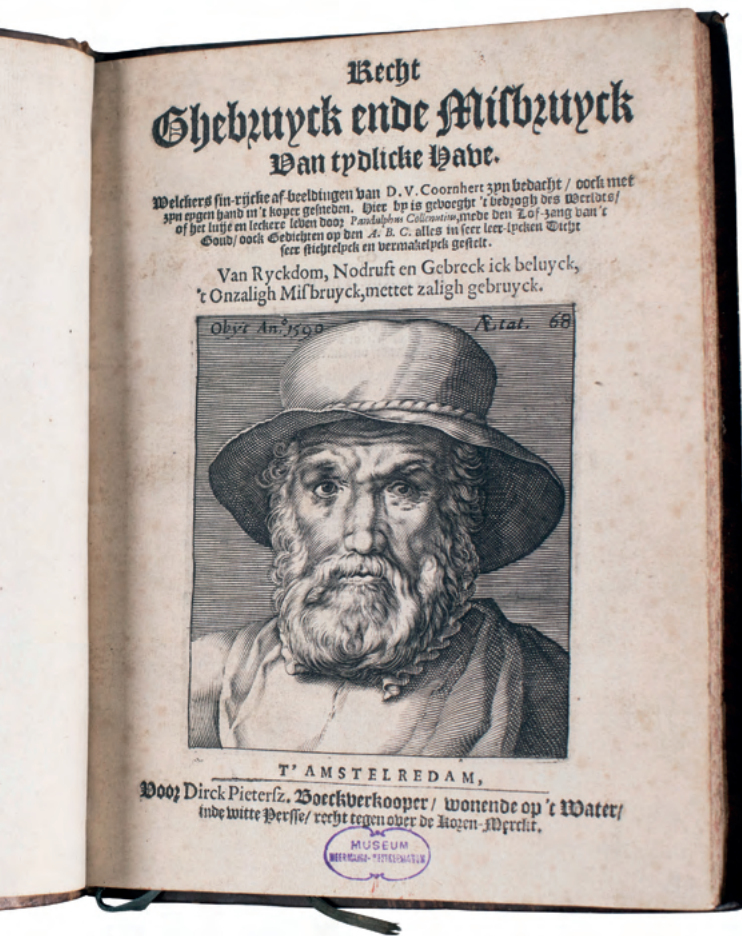
Ik heb tomatenrood als kleur gekozen. Ik heb een schets gemaakt van hoe ik de tekst op de pagina’s voor me zag – geïnspireerd op ‘Baby Teeth’, een lettertype van de Amerikaanse grafische ontwerper Milton Glaser (1929–2020). Die sneed ik uit in kunststof. Maar toen

Ton Martens (1946) is opgeleid als grafisch ontwerper op de Academie St. Joost te Breda en later, na drie jaar Rijksacademie afdeling Grafiek, is hij werkzaam als vrij beeldend kunstenaar. Hij exposeerde onder meer in Gallery Mssohan (Kobe, Japan), Cork City Hall (Ierland) en Kunstmuseum Den Haag. Zie ook zijn website: tonmartens.nl.

QR-code voor het Youtube-filmpje ‘I love DRUKKEN’, waarin Martens laat zien hoe het drukken in zijn werk gaat.

Vrijdenkers in de Boekzaal

DV Coornhert, *Recht ghebruyck ende misbruyck van tydlicke have*. Welckers sin-rijcke af-beeldingen van D.V. Coornhert zyn bedacht, oock met zyn eygen hand in 't koper gesneden. Hier by is gevoeght 't bedrogh des Werltds, of het luije en leckere leven door Pandulphus Collenutius, mede den Lof-Zang van 't Goud, oock Gedichten op den A.B.C., Amsterdam 1620

Dit jaar is het precies vijfhonderd jaar geleden dat Dirck Volckertszoon Coornhert werd geboren. Waarschijnlijk is er in de Nederlandse geschiedenis geen andere persoon geweest, die zo consequent het vrije denken bepleit heeft. Deze 'verjaardag' is voor Huis van het boek aanleiding hem te eren met een presentatie in de Boekzaal.

Als zoon van een succesvolle lakenverkoper uit de Amsterdamse Warmoesstraat leek Coornhert voorbestemd voor de handel, maar hij maakte andere keuzes. Hij trouwde tegen de zin van zijn ouders op zijn 16de met een veel oudere vrouw en verspeelde daarmee zijn erfenis. Hij gebruikte vervolgens zijn vele talenten als graveur, toneelschrijver, musicus, taalkundige, politicoloog en theoloog om tegendraadse opinies uit te dragen. Centraal in zijn denken was dat geen mens gedwongen mocht worden iets te geloven of te denken. Zijn afschuw over de inquisitie was even groot als zijn

vrees voor nieuwe vormen van geloofsdwang, met name door aanhangers van de nieuwe – gereformeerde – leer. Coornhert leerde op latere leeftijd nog Latijn, om de oude schrijvers in de oorspronkelijke taal te kunnen lezen. Hij vertaalde diverse klassieke auteurs in het Nederlands. Om die vertalingen uit te kunnen geven, richtte hij in Haarlem met enkele partners een eigen drukkerij op, waarvoor hij ook het drukkersmerk ontwierp. Daarbij werd de legende van de uitvinding van de boekdrukkunst door Haarlemmer Coster nieuw leven in geblazen, om zo de overheid gunstig te stemmen.

In theologische geschriften verwierp Coornhert leerstukken als de erfzonde en de predestinatie. Hij was van mening dat een mens over een vrije wil beschikte om al tijdens zijn leven zonde af te wijzen en een staat van perfectie te bereiken. Zonde kwam volgens hem voort uit domheid en was af te leren. Toen hij in gevangenschap belandde, benutte hij zijn tijd om het werk *Boeventucht* te schrijven, met een pleidooi voor een op resocialisatie gerichte omgang met gedetineerden.

Coornherts kritische geschriften brachten hem geregeld in levensgevaar, waardoor hij drie keer moest vluchten naar Duitsland. Lange tijd had hij grote moeite drukkers te vinden voor zijn geschriften, omdat zij vreesden voor vervolging. Alleen in de zeer liberale stad Gouda bleek dit mogelijk, omdat het stadsbestuur Coornherts principe van vrijheid van consciëntie daadwerkelijk in de praktijk bracht. Daar vond Coornhert de vrijheid waar hij zijn leven lang naar op zoek was geweest. In zijn laatste levensjaar 1590 kwamen hier maar liefst vijftien werken van hem van de persen.

In deze presentatie die van 31 juli t/m 23 oktober is te zien op de Boekzaal worden ook werken van andere dwarsdenkers getoond, zoals van David Joris, Caspar Coolhaes en diverse remonstranten. Maar ook later in de zeventiende eeuw werd het onaangepaste woord gedrukt, zoals van Jean de Labadie, Spinoza, Bernard Nieuwentyt en Adriaen Koerbagh. Diens godsdienstkritiek in *Een licht schijnende in duistere plaatsen* was zo omstreden dat het drukken halverwege door justitie werd stilgelegd. Huis van het boek bezit de enige twee bewaard gebleven exemplaren van dit boek. Hierin is een deel van de tekst gedrukt en de rest van het boek is in handschrift. De drukker overhandigde het deels gedrukte boek aan de schout van Amsterdam. Daar stierf Koerbagh uiteindelijk van uitputting in het rasphuis.

Paul Abels

In memoriam Maartje de Haan

Op 2 december 2019 overleed oud-directeur van het museum Maartje de Haan (*1963). De uitvaart in Rotterdam was in besloten kring. Het museum plaatste een advertentie in de *NRC* en de *Volkskrant* namens de collega's, de Raad van Toezicht en het bestuur van de Vrienden. De voorbereidingen voor de daaropvolgende vier nummers van *Leeslint* vonden plaats in de zogenaamde coronatijd, vanuit huis. Het is er toen niet van gekomen een in memoriam te schrijven. Die omissie willen we nu, na twee jaar, graag goedmaken.

Maartje de Haan was van 1 augustus 2010 tot 2015 directeur van het museum. Ze volgde Leo Voogt op die de overstap naar het SIOB, Sectorinstituut Openbare Bibliotheken, had gemaakt. Maartje de Haan begon met veel enthousiasme in het museum dat zij in haar kennismakingsinterview in september 2010 'een warm bad noemde'. In dat interview kwamen naast haar plannen ook haar opleiding en eerdere banen aan de orde. Na haar studie Kunstgeschiedenis in Nijmegen werkte ze van 1993 tot 2001 als wetenschappelijk medewerker/conservator van het Prentenkabinet van Museum Boijmans Van Beuningen. Van 2001 tot 2008 was ze conservator-manager van Museum Mesdag, gevolgd door een baan als conservator tentoonstellingen bij het Van Gogh Museum. In 2005 organiseerde zij in Den Haag de succesvolle Indische Zomer. Daaraan namen vele culturele en maatschappelijke instellingen deel. Het was de kracht van Maartje dat zij met haar enthousiasme al deze partijen bijeenbracht en dat dit evenement door de hele stad Den Haag gedragen werd. Ook Museum Meermanno deed mee, met de tentoonstelling 'Bij de les'.

Kort na haar aantreden in 2010 werd Maartje geconfronteerd met de snoeiharde bezuinigingen van het kabinet Rutte I. De korting van 25% op de subsidie had voor Museum Meermanno ingrijpende gevolgen. Daarvoor was al de cultuurprofijtregeling ingesteld waarbij verzelfstandigde rijksmusea 17,5% van het gesubsidieerde bedrag zelf moesten zien te verdienen. Museum Meermanno 'verdiende' op dat moment 8% zelf. In korte tijd werden er activiteiten georganiseerd, waaronder een benefietveiling bij veilinghuis Bubb Kuyper in Haarlem en de succesvolle actie 'Boek zoekt vrouw man en bedrijf', later het fonds Boekengeluk, om het percentage eigen inkomsten op te schroeven. Deze acties bleken succesvol, en het voortbestaan was voorlopig gewaarborgd. Maartje ging voortvarend aan de slag met de nieuwe positionering van het museum.

In haar periode werd het Museum Meermanno 'het oudste boekenmuseum ter wereld'. Ze vernieuwde de museumwinkel, breidde het terras uit, breidde de zaalverhuur uit, zette een pool van vrijwilligers op poten, en zeer belangrijk, ze stortte zich op de fondsenwerving en de hernieuwde samenwerking met de KB. Dat resulteerde in een aantal spraakmakende tentoonstellingen, als 'Enge dingen' met Adriaan van Dis, 'Leestekenen' met Joke van Leeuwen, 'Gewapend met kennis', 'Vogels!' en 'Strips!', en een significante toename van de bezoekersaantallen en de eigen inkomsten. Ook legde zij de basis voor de samenwerking met de Openbare bibliotheken. Maartje breidde ook het aantal tentoonstellingszalen op de tweede verdieping uit, waarmee de miniatuurbibliotheek en de aanwinsten een vaste plaats in de presentatie kregen. In de zgn. Rode Zaal konden kleinere tentoonstellingen met stakeholders gemaakt worden, waaronder het Plantin Genootschap en particuliere verzamelaars. De bezoekersaantallen groeiden significant. De successen werden stevast gevierd in het souterrain met mokkaschuimtaart van Maison Kelder bij de koffie.

In het decembernummer van *Leeslint* van 2014 maakte Maartje de Haan bekend dat zij ernstig ziek was. Ondanks haar ziekte en de vele intensieve behandelingen die zij onderging, werkte ze tot eind 2015 door in het museum. Het museum gedenkt haar als een gedreven, helaas veel te jong gestorven, directeur die het museum door de moeilijke periode van bezuinigingen heeft geloodst.

Aafke Boerma en Rickey Tax

Ontsluiting archief Aldert Witte

FOTO ANFKE BOERMA

Op 31 januari 2022 startte ik mijn vierdejaars-stage voor de Reinwardt Academie bij Huis van het boek met als opdracht het archief Aldert Witte te registreren.

In 2016 schonk de Openbare Bibliotheek Kennemerland het archief van Aldert Witte (1916-1974) aan Huis van het boek. Witte was een typograaf, vormgever en leerling van de bekende typograaf Charles Nypels (1895-1952). Aldert Witte heeft tijdens zijn leven voor ongeveer honderd verschillende uitgevers gewerkt, waaronder Het Spectrum, Elsevier en Van Goor. Voor Stichting De Roos maakte hij samen met Maurits Escher het spraakmakende boek *Regelmatische vlakverdeling*. Ruim zestig van zijn boeken werden bekroond bij de Best Verzorgde Boeken. Het omvangrijke archief (ca. 12 meter) bestaat uit schetsen en ontwerpen voor boeken en ander drukwerk, autobiografische documenten, correspondentie en enige tientallen uitgaven. In 1983 kocht het museum al ruim elfhonderd boeken die door Witte zijn verzorgd. Het archief is hierop een zeer belangrijke aanvulling.

Het is niet mogelijk om tijdens mijn stage het archief in zijn geheel te registreren. Daarvoor is het eenvoudigweg

te omvangrijk. Ik beperk mij daarom tot drie uitgevers waarvoor Witte veel werk heeft gemaakt: Uitgeverij Het Spectrum, Stichting de Roos en Van Goor Zonen. Ook maak ik een beschrijving van de meer persoonlijke documenten die in het archief zitten.

De schenker heeft het archief grofweg geïnventariseerd. Deze inventarisatie bleef echter onvoltooid en is niet geschikt voor registratie naar de wensen van het museum. Een fijnmazige inventarisatie was noodzakelijk om informatieverlies tegen te gaan en onderdelen goed te kunnen terugvinden. Uitgeverij Het Spectrum was verreweg de belangrijkste opdrachtgever van Witte. Ik ben mij gaan inlezen om een overzicht te krijgen van de verschillende reeksen van deze uitgeverij die ik tegen kan komen wanneer ik door de dozen zal gaan. Ook heb ik een aantal uitgaven uit het archief geregistreerd. Vervolgens begon het inventariseren, inventariseren en nog eens inventariseren. Om ervoor te zorgen dat alles makkelijk terug is te vinden, heb ik de documenten eerst op reeks gelegd en vervolgens gecategoriseerd in correspondentie, omslagen, schetsen, ontwerpen, proefdrukken en zetinstructies. De nietjes, beschimmelde bladen, doubletten en zwaar beschadigde documenten heb ik verwijderd. In een Excel-bestand heb ik aangegeven van welke titels de omslagen, proefdrukken, schetsen, ontwerpen, zetinstructies en correspondentie aanwezig zijn. Dit bestand kan gelinkt worden aan de beschrijving van de documenten, zodat het museum weet wat er van wat aanwezig is. Flink wat ontwerp materiaal is gemaakt voor uitgaven die nog niet in de collectie van het museum aanwezig zijn. Aan de hand hiervan kan de boekencollectie verder aangevuld worden.

Op basis van deze beschrijvingen wil ik een format opstellen, waardoor het archiveren van toekomstige documenten soepel kan verlopen en de beschrijvingen ook gelijkwaardig zijn aan elkaar.

Wat dit archief zo leuk maakt, is dat van sommige uitgaven bijna het hele proces te zien is. Je ziet Aldert Witte verschillende lettertypes en vormen uitproberen om het manuscript recht te doen. Inmiddels ben ik aardig ingewerkt en overweeg ik na het afsluiten van mijn studie aan de Reinwardt Academie, mij verder in de materie te verdiepen met een studie Boekwetenschap.

Sophie Aimée van 't Hart

Zomertentoonstelling ‘BoekenZOO’

Tijdens de zomervakanties van 2020 en 2021 organiseerde Huis van het boek de familietentoonstellingen ‘Letterzomer’ en ‘Geheimschrift’. Toegankelijke tentoonstellingen voor een breed publiek, volwassenen en kinderen, en samengesteld uit voornamelijk de eigen collectie.

Deze zomer is van 21 juni t/m 18 september de tentoonstelling ‘BoekenZOO’ te bewonderen, evenals de vorige twee zomertentoonstellingen samengesteld door Winnifred Dijkstra. Voor deze tentoonstelling put het museum uit zijn rijke collectie geïllustreerde boeken, van middeleeuwse bestiaaria en oude drukken tot moderne kunstenaarsboeken en kinderboeken. Dierentekeningen in oude en nieuwe boeken geven de blik van mensen op dieren weer. Zo vervullen de tekeningen verschillende functies: om te leren over dieren in verre landen, als symbool voor menselijke eigenschappen, figurerend in spreekwoorden of gewoon als mooie en grappige versiering. Bezoekers lopen langs de prachtige boeken en komen diverse weetjes en anekdotes over dieren tegen.

Indrukwekkende topstukken

In de tentoonstelling die is vormgegeven als een 19de-eeuwse dierentuin liggen ruim 150 boeken met dierenafbeeldingen en een aantal bijzondere objecten. Onder die vele boeken bevinden zich bijzondere topstukken. Daarvan noemen we zes bij naam. In het 10de-eeuwse handschrift uit Frankrijk *Liber medicinae ex animalibus pecoribus et bestiis vel avibus* van Sextus Placitus Papyriensis staat een primitief getekende olifant, gemaakt door iemand die het dier nog nooit in het echt had gezien. In de randversieringen in het *Getijdenboek van de Meester van Catharina van Cleef en Lieven van Lathem*, een handschrift uit ca. 1460 uit Utrecht, zijn talloze speelse aapjes verwerkt. In *Mémoires pour servir à l’histoire naturelle des animaux* van Claude Perrault uit 1676 laat het medisch genootschap van Parijs vol trots zien welke dieren ze ontleed hebben. In de tentoonstelling ligt het boek open bij een afbeelding van een opengesneden leeuw met op de achtergrond alle uitgenomen organen. Van J. H. Sulzer ligt het boek *Abgekürzte Geschichte der Insecten nach dem Linaeischen System* uit 1776 in de vitrine. Een prachtig boek met handingekleurde gravures van insecten. In het Van Goor-archief van het kinderboek *Olli Fant* uit Poppelo van Phiny Dick uit 1940 kwamen tien jaar geleden de originele illustraties van haar echtgenoot Marten Toonder tevoorschijn. Tot slot een afbeelding van een zeemeermin te zien op de afdruk van het zetsel van

Jack R. Levien, *Strange fish = Vreemde vissen = Seltsame Fische = Poissons Curieux*. Enkhuizen, Jack R. Levien, 1970

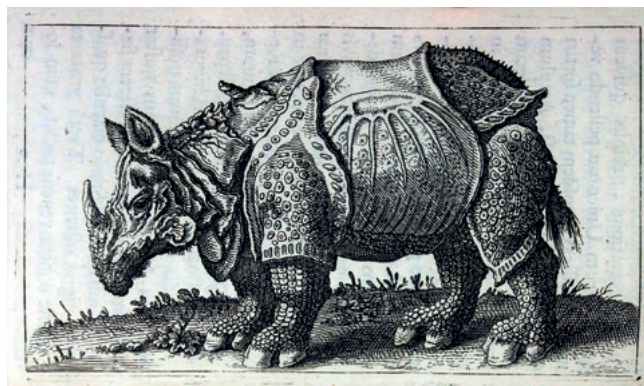
Het echte Oud-Hollandse ornaprentenboek van Ton van Zuilen uit 1982.

Veel te beleven

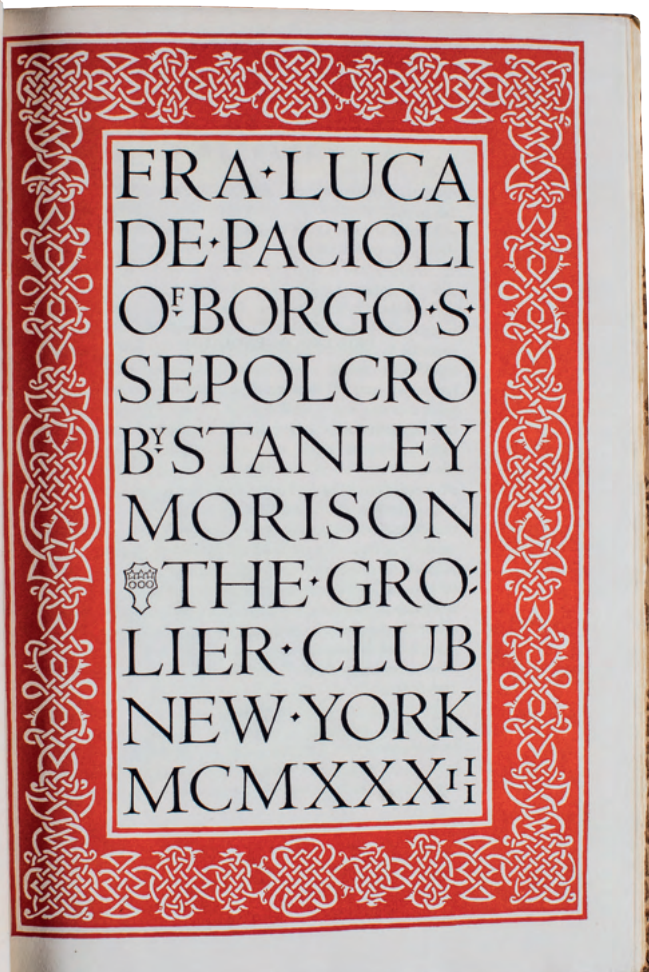
Er is veel te beleven in de tentoonstelling. Kinderen kunnen een speurtocht doen waarin ze op zoek gaan naar ontsnapte dieren, ze kunnen een ‘combinatiedier’ maken in de laatste zaal. Daar kunnen ze ook een foto van zichzelf maken in een echte dierenkooi.

Haagsche dierentuin in het souterrain

In het souterrain van het museum is een kleine tentoonstelling te zien van 36 foto’s van de Haagsche dierentuin. De foto’s zijn afkomstig uit het Haags Gemeentearchief. De Haagsche dierentuin bevond zich van 1863 tot 1943 schuin tegenover Museum Meermanno-Westreenianum op de plek waar nu het Provinciehuis staat.

Thomas Bartholinus, *De unicornu observationes novae*. Amsterdam, Henricus Wetstein, 1678

De goddelijke proporties van een typografische playboy

Bruce Rogers (1870-1957) was een van de belangrijkste Amerikaans boekvormgevers van de twintigste eeuw. 'America's typographic playboy', zoals hij door minstens een vriend en bewonderaar werd genoemd, kreeg al op 26-jarige leeftijd de volledige verantwoordelijkheid voor een beroemde serie bibliotheek uitgaven van de Riverside Press. Voor deze uitgaven maakte Rogers zijn typografie dienstbaar aan de tekst. Hij maakte in de vormgeving regelmatig toespelingen op de stijl van de periode waaruit de tekst stamde. Rogers brengt verschillende periodes van zijn leven in Engeland door en raakt bevriend met bekende typografen als Emery Walker en Stanley Morison. In 1916 wordt hij adviseur van de Cambridge University Press. Wanneer hij tussen 1928 en 1932 weer een aantal jaren in Engeland doorbrengt, ontwerpt hij een aantal monumentale werken. Daaronder bevindt zich een van zijn beroemdste boeken *Fra Luca de Pacioli*. Dat boek gaat

over een franciscaner monnik en wiskundige die in zijn boek *De Divina Proportione* (1509) een sectie wijdde aan de constructie van letters. Naast Rogers hebben aan deze uitgave verschillende grote namen van de Angelsaksische typografie meegewerkt. Zo schreef Stanley Morison een uitgebreide levensbeschrijving van Fra Luca de Pacioli, verzorgde Emery Walker reproducties van het alfabet uit de uitgave van 1509 en ontwierp de Amerikaanse letterontwerper en typograaf Frederick Goudy enige speciale letters en ornamenten. Het boek, gezet in de Centaur, een letter ontworpen door Rogers, werd gedrukt door de Cambridge University Press in een oplage van 397 exemplaren. Rogers was intens betrokken bij de totstandkoming van het boek. Hij bemoeide zich daar tot in de details mee zoals de juiste bevochtiging van de drukvellen, werkte het drukwerk bij en liet zelfs speciale inkt in de door Rogers gewenste kleur rood maken. Dit soms tot wanhoop van de doorgaans laconieke Britse drukkers, die twijfelden of het boek ooit af zou komen. Zelfs op het laatste moment bracht Rogers nog wijzigingen aan. Het prospectus geeft daarom een andere weergave van de titelpagina dan uiteindelijk in het boek terecht is gekomen. De ontwerper was kennelijk niet tevreden over de lay-out met onderkastletters. Hij liet Morison een aantal tekstuele wijzigingen doorvoeren, waardoor het eindresultaat uit louter hoofdletters kon worden opgemaakt. Deze monumentale titelpagina wordt nog steeds gezien als een van de mooiste voorbeelden van zestiende-eeuwse typografie. Morison, die in een verhandeling had gesteld dat onderkastletters op een titelpagina een noodzakelijk kwaad zijn, kon eigenlijk alleen maar instemmend knikken.

Burgerlijk Etsboek

Bij de voorbereiding van een nieuwe presentatie op de Boekzaal was ik onlangs op zoek naar een moderne tegenpool van de geheel gegraveerde boeken van Louis en Elisabeth Senault van het eind van de zeventiende eeuw. Tijdens deze zoektocht werd ik benaderd door de graficus en beeldend kunstenaar Karel Kindermans, die mijn aandacht vroeg voor het werk waar zijn moeder Joke Blok (*1938) twintig jaar aan had gewerkt, *Het Burgerlijk Etsboek*. Na verschillende periodes waarin zij teken- en etslessen volgde, schrijft zij zich, gestimuleerd door de door haar bewonderde Kurt Loeb, in aan de Koninklijke Academie voor Kunst en Vormgeving te 's-Hertogenbosch. Naast Loeb zijn hier haar docenten o.a. letterontwerper Chris Brand en graficus Lou Strik. Hoewel zij al langer dacht

Nóg een ongepubliceerd Kwadraatblad.

In een eerdere aflevering maakte ik melding van een prachtige schenking rond de fameuze Kwadraatbladen van Steendrukkerij De Jong & Co te Hilversum. Tussen 1953 en 1974 maakte deze drukkerij een serie experimenten in druk op het gebied van de grafische vormgeving, beeldende kunst, literatuur, architectuur en muziek. Simon den Hartog, voormalig assistent van redacteur Pieter Brattinga, schonk ons uit zijn archief unieke archivalia rond de uitgaven. Onlangs kwam uit het archief van Den Hartog nog een parel tevoorschijn. Het betreft een nooit uitgevoerd Kwadraatblad ontworpen door de bekende fotograaf Ed van der Elsken. Waarschijnlijk rond 1963 stuurt Van der Elsken een aantal proefdrukken voor een door hem bedacht Kwadraatblad, 'De Kermis'. Het betreft vijf bladen met foto's van zijn hand, in drieën gevouwen tot het formaat van de Kwadraatbladen. Op een van de bladen is de titel in vier talen aangebracht en op een ander blad is een colofon aangebracht, waarin Van der Elsken als fotograaf en als vormgever wordt genoemd. Naast deze bladen schonk Den Hartog ook een originele foto van Van der Elsken, die door hem ter reproductie naar Zwitserland was gestuurd en daartoe van enige aantekeningen was voorzien. Deze foto lijkt thematisch niet aan te sluiten bij 'De Kermis', maar wel bij twee foto's van een jaarlijkse processie in San Juan Chamula, Chiapas, Mexico die Ed van der Elsken in 1959 maakte. Deze foto's zijn opgenomen in het fotoboek 'Feest', waarvan het Rijksmuseum in 2019 de dummy kocht. Net als 'Feest' werd 'De Kermis' nooit uitgebracht. Hoewel Pieter Brattinga in de uitgave *Schrijf ik* (1955) met een tekst van Gerrit Kouwenaar een fotocollage van Van der Elsken gebruikte, zag hij niets in het geheel door de fotograaf verzorgde 'De Kermis'. De proefdrukken verdwenen in het archief van Den Hartog die ze onlangs aan Huis van het boek schonk. Hoe de originele foto ertussen verzeild raakte, vraagt nader onderzoek.

Rickey Tax, hoofd Collectiebeheer

aan het maken van een boek, begint zij pas na haar afstuderen in 1980 serieus te werken aan een uitgave, waarin zij haar persoonlijke zoektocht naar antwoorden op levensvragen documenteert. Het resultaat is een uniek driedelig kunstenaarsboek en egodocument, waaraan zij decennia in alle rust in haar atelier kon werken en dat zij in 2001 voltooide. Gedurende het gehele proces werd zij terzijde gestaan door zoon Karel Kindermans, zelf (o.a.) ook leerling van Chris Brand. De drie delen zijn getiteld *Vervreemding*, *Dromen* en *Exodus*, in perkament gebonden met een zinken logo op het plat en gevat in een houten cassette. Elk deel bestaat uit 87 kleuretsen, waarin tekst en beeld zijn geïntegreerd. De tekst werd in een zeer gelijkmatig schrift in de zinkplaten gegraveerd, waarbij het in spiegelbeeld schrijven voor de linkshandige Blok volgens eigen zeggen geen moeite kostte. De prachtige mengkleuren van de etsen zijn het resultaat van vele drukgangen en talloze etsplaten. Behalve een van de zeven complete exemplaren van het werk, schonk Joke Blok ook alle etsplaten aan het museum. Een exemplaar in losse in passe-partouts vervatte bladen werd gelijktijdig aan de Koninklijke Bibliotheek geschonken. De zoektocht van Joke Blok is nog niet ten einde. Een vierde deel is inmiddels voltooid en de kunstenaar werkt gestaag door aan een vijfde.

Berichten van de Vrienden

Dit voorjaar werden niet alleen de Begunstigers, maar alle Vrienden van het Museum verrast met een boekje: De couturedoos. Van Krimpen-vondsten voor Huis van het Boek, geschreven door Paul Sniijders en Marieke van Delft. Zij beschreven een aantal vondsten die bij het ontruimen van het huis van typograaf Huib van Krimpen (1917-2002) boven water kwamen. Hoogtepunt waren wel de originele ontwerpen van diens vader Jan van Krimpen van een nooit in productie genomen letter, de Lumitype. Het opgedoken materiaal van Jan van

Krimpen werd door de Vrienden van het museum aangekocht voor Huis van het boek, het archief van Huib van Krimpen is door diens familie geschonken aan het museum. Naast kopij voor de vele artikelen die Huib van Krimpen schreef en documenten met betrekking tot zijn professionele leven, omvat het archief ook brieven van en aan allerlei belangrijke typografen. Hieronder brieven van Gerrit Noordzij, Fernand Baudin, Max Caflisch, Sebastian Carter, Bram de Does, John Dreyfus, Hermann Zapf en David Kindersley.

FOTO KAREN POLDER

Vrijdag 8 april organiseerden het bestuur van de Vrienden en de directie en medewerkers van Huis van het boek de Voorjaarsbijeenkomst

voor de Vrienden. Deze vond plaats in het koetshuis van het museum. De aanwezigen werden welkom geheten door Sandra Bechtholt en Frits Mulder. Bert Sliggers (gastconservator en samensteller) nam vervolgens de Vrienden mee voor een boeiende rondleiding over de tentoonstelling 'Groeten uit de Oriënt'. Na deze rondleiding vertelde hoofd collectiebeheer Rickey Tax over de aankopen van het museum die dit jaar o.a. met de steun van de Stichting Vrienden tot stand zijn gekomen. De middag werd feestelijk afgesloten met een borrel in het souterrain. We kijken terug op een geslaagde en leerzame middag die goed werd bezocht. Het was duidelijk dat iedereen blij was elkaar na zo'n lange tijd weer te ontmoeten.

Nieuwe Vrienden

De heer G. van Wageningen, Den Haag
De heer A.E. Kersten, Leidschendam

FOTO MAAKE NAPOLITANO

Colofon

Leeslint is een halfjaarlijkse uitgave van Huis van het boek.
Leeslint wordt gratis toegezonden aan de Vrienden van het museum.

Alle correspondentie te richten aan de redactie van Leeslint:
Prinsessegracht 30
2514 AP Den Haag
t (070) 205 72 54
aafke.boerma@huisvanhetboek.nl

Eindredactie Aafke Boerma
Redactieraad Aafke Boerma, Rickey Tax en Thom van Leuven
Correctie Thom van Rossum
Fotografie Frank Jansen (tenzij anders vermeld)
Ontwerp Studio Tint, Den Haag
Vormgeving Jelle Hellinga, Den Haag
Druk Zwaan Lenoir, Wormerveer

ISSN 0928-2262
Oplage 2000 exemplaren
Papier Biotop 120 grams
Letters Trinité van Bram de Does en
Productus van Petr van Blokland